

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ

СТАНА РИСТИЋ

ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ МИХАИЛА
СТЕВАНОВИЋА У ПРЕДСТАВЉАЊУ
ЈЕДИНИЦА ЛЕКСИЧКОГ СИСТЕМА

Посебан отисак из Зборника радова са научног скупа
„Живот и дјело академика Михаила Стевановића”;
Научни скупови, књ. 59; Одјељење умјетности, књ. 21.

Подгорица, 2002.

Стана РИСТИЋ /Београд/

ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ МИХАИЛА СТЕВАНОВИЋА У ПРЕДСТАВЉАЊУ ЈЕДИНИЦА ЛЕКСИЧКОГ СИСТЕМА

1. 0. У раду ће бити представљени неки основни принципи лексикографског приступа језичким проблемима М. Стевановића.

1. 1. Приступ лексичким феноменима једног синтаксичара и граматичара, какав је био М. Стевановић, сматрамо значајним не само за употпуњавање слике о опусу рада овог свестраног лингвисте и филолога, него и за употпуњавање слике о нашој традиционалној лексикографији и лингвистици у једном периоду њеног развоја, који Стевановић у најбољем смислу репрезентује.

1. 2. Чини нам се да је Стевановићев лексикографско-лексиколошки приступ језичким проблемима, од стране изучавалаца његове делатности, до сада остајао у сенци других његових лингвистичких приступа и области којима се бавио, и да је пажња научне и стручне јавности била више заокупљена његовом синтаксичком, граматичком, нормативистичком и дијалектолошком делатношћу.¹ Слично фаворизовање поменутих дисциплина а заостављање научног доприноса у лексикографији и лексикологији евидентно је и у оцени наше традиционалне лингвистике. Ово превиђање једне области или недовољно њено истицање, може се правдати тиме што су се лек-

¹ Овакав однос показују и два пригодна текста посвећена Стевановићу и његовом раду: Пецо – Станојчић 1973: 1–7 и Станојчић 1991: 1–4. У њима се истичу дијалектологија, општа лингвистика и синтакса, као области које обележавају различита раздобља у раду М. Стевановића. И кад се у њима говори о делима и радovima који припадају лексикографско-лексиколошкој области, изузев рада на речницима, они се не идентификују по тој области, него се помињу у контексту општелингвистичке или синтаксичке делатности, делатности из области норме и развоја српског књижевног језика и сл. У књизи Ћупића у посебном поглављу представљен је фактографски Стевановићев рад на лексикографским и уредничким пословима (Ћупић 2000: 126–132), а не и његови лексикографски поступци и принципи, што и није био предмет ове монографије о Стевановићу.

сикографија и лексикологија релативно скоро издиференцирале као посебне лингвистичке дисциплине, и што се лексикографија, као традиционална област примењене лингвистике, код нас до најскоријег времена третираше, развијала и неговала више као стручна и практична него научна делатност.

1. 3. Систематско изучавање и те делатности у нашој традиционалној лингвистици и филологији знатно би допринело историографији наше науке о језику и њеним тековинама у смислу утемељења многих приступа који се данас сматрају „модерним” и чији се зачеци неоправдано приписују новијим датумима и другим, углавном страним лингвистичким срединама.

2. 0. У нашем раду, покушаћемо да бар у једном малом сегменту Стевановићевог лексикографско-лексиколошког рада представимо део те традиције, који је подједнако важан као и поменуте области на којима се до сада више инсистирало. Стевановићева делатност нам даје и очигледне показатеље за то, јер је он био подједнако ангажован и у лексикографији као и у свим другим наведеним областима.

2. 1. У области лексикографије његов рад је знатно обиман и вишеструко значајан. Стевановић је активно суделовао у свим значајнијим пројектима наше савремене лексикографије – у Речнику МС (и МХ) и Речнику САНУ, и то као један од главних уредника. Он је учествовао у раду на овим речницима од самог почетка и то како у одређивању њихове концепције и установљењу основних принципа за њихову израду, тако и у самој изради и уређивању појединих делова и књига.

2. 2. О деловима поменута два речника које је урадио Стевановић не постоје прецизни подаци,² а нисмо их нашли ни у постојећој литератури, па смо разматрања у вези са темом нашег рада заснивали на његовим радовима из ове области и на његовој лексикографској делатности чије је ауторство и у основној обради и у редакцији, као и у уређивању целог речника, недвосмислено засведочено. У питању је *Речник Њеђошева језика* (даље у тексту Речник).³ У овом Речнику у напомени дела под насловом *Ознаке извора лексичке грађе*, на нумерисаним страницама, наведено је да је Стевановић урадио „основну обраду речи на слова: а, њ, е, ж, з, и, м, р, с, њ”

² У Речнику МС дати су само подаци о уредничкој делатности М. Стевановића у свих шест томова, без назнаке делова које је само он уређивао, а у Речнику САНУ, кога је Стевановић од самог почетка до 10. тома уређивао, само су у десетој књизи наведене две секције на којима је Стевановић радио и као редактор, и то *којрива – корелица и крвнина – креативно*. Ово су мање, једноставније секције, па се на основу њих не може оцењивати Стевановићев лични лексикографски допринос. Заправо, М. Стевановић је као главни уредник и рецензент наведених речника, заједно са другим уредницима, поставио темеље наше савремене лексикографије.

³ У изради овог речника суделовали и сарадници Института: М. Вујанић, М. Одавић и Милосав Тешић.

ћ, ф, ц, ч и џ; контролну обраду речи на слова: б, в, д, ... ; претходну редакцију целог текста и завршну редакцију целог текста Речника ...” (делове цитата истакла С. Р.). Иако се ради о специјалном речнику – речнику језика писца, чија израда захтева додатне лексикографске принципе, из Стевановићог *Предговора* овом Речнику, а и из самог речничког садржаја, могу се издвојити основни лексикографски принципи карактеристични за време и лингвистичку средину у којима је овај речник рађен.

3. 0. У изради Речника евидентни су и они основни, полазани принципи на којима је М. Стевановић заснивао не само свој лексикографски и лексиколошки рад, него и свој приступ изучавању језика уопште. На неке од тих принципа већ је указано у нашој литератури, а као најважније истичемо следеће: принцип уважавања језичких чињеница (исп. Станојчић 1991: 3), принцип изучавања језика не само на корпусу најзначајнијих писаца (исп. Пецо и Станојчић 1973),⁴ него и на корпусу разговорног језика и дијалеката (исп. Станојчић 1991:3)⁵ и принцип континуитета у развоју књижевног језика (Станојчић 1991, 3–4).⁶

3. 1. Значај изучавања језика најбољих писаца за књижевни језик и његов даљи развој Стевановић истиче у *Предговору* Речника (Стевановић 1983). Речник Његошевих дела представља знатно ширу основу српског књижевног језика на почетку његовог стварања, од оне представљене у Вуковом Рјечнику. У језику овог писца, како се истиче и у *Предговору*, употребљен је не само народни језик, него и књижевни језик из његових ранијих епоха (црквенословенски и српскословенски), као и многе позајмљенице из руског, турског и других оријенталних језика. Зато су у Речнику, у складу са принципом уважавања језичких чињеница, представљене све речи у свим реализованим значењима, облицима и примерима употребе.

3. 2. У складу са основним лексикографским принципима одреднице су наведене у канонским облицима са утврђеним распоредом информација и

⁴ Овај принцип, поред осталог, мотивисао је заснивање и израду *Речника Његошева језика* као и Стевановићев редакторски рад у издавању дела П. П. Његоша (исп. Пецо – Станојчић 1973: 7).

⁵ Овај принцип је евидентан у обради дијалектизама и индивидуализама у Речнику, али је на њему заснован Стевановићев рад из дијалектологије и језичке норме.

⁶ По Станојчићу, Стевановић иако је био поштовалац наше традиције, Вуковог дела и дела других филолога својих претходника, континуитет није изједначавао са непроменљивошћу језика, него је пратио и описивао језичке промене унапређујући нашу традиционалну лингвистику. И сам Речник тиме што је заснован на традиционалној лексикографији подржава тај континуитет, али он је по Стевановићевом приступу норми у свим језичким нивоима, па и у акцентуацији, требало да сачува историјски континуитет у сфери књижевног језика (Станојчић 1991: 3–4).

са усвојеним лексикографским поступцима и метајезиком.⁷ У првом делу речничког чланка – леми дата је одредничка реч, граматичке, етимолошке, нормативне и функционално-стилске информације, а у другом делу дају се информације о значењу у виду дефиниција, које се допуњавају примерима употребе, а ретко и информацијама о синтаксичкој и лексичкој спојивости (в. наведене примере из Речника). У одређивању значења примењивани су сви типови дефиниција: описне, синонимске, описне комбиноване са синонимским, граматичке и упућивачке.

3. 3. Уз опште карактеристике у Речнику су исцрпно представљене граматичке, дијалекатске и друге специфичности које се јављају код Његоша. Многе од њих су представљене у складу са принципима дескриптивне лексикографије. Дијалекатске одреднице се упућују на књижевне облике. Специфични, додатни поступци испољавају се и у у начину разрешавања двосмислености информација: акцентовањем и речи у примерима и дефиницијама, истицањем курзивом у примеру оне употребе речи која се дефинише (нпр., везника *a* у функцији везе напоредних реченица, да би се разликовао од истог везника употребљеног у истом пр. у функцији везе супротних реченица), или одредничког облика да би се разликовао од хомонимног (нпр., *биџи* у значењу ‚постојати’ од *биџи* у значењу ‚тући’). Екавски облици речи (нпр. *човек*, *вештар*, *млеко*, *џесма*, *колена*, *намера* и др.), који се често јављају у песниковом језику, представљени су као посебне одреднице и упућени на ијекавске облике. Све друге секундарне речи или реализације маркиране су одређеним квалификатором и упућене су на примарне, стандардне под условом да се у Његошевом језику употребљавају стандардни облици речи (нпр.: *божи* на *божији*, *божник* на *борац*, *осџар* на *ошџар*, *орај* на *орао*, *сједок* на *свједок* и др.). Ако код Његоша нема стандардних ликова или одредница, онда се дијалекатски дефинишу углавном синонимским дефиницијама, нпр. *обривати*, –ам свр. дијал. *обријати*; *орудије* с срсл. *оруђе*; *обличити*, обличим несвр. *разобличити*, *ошкрити*, *раскринкаџи*. Тиме се, како истиче Стевановић у *Предговору*, читаоцима даје могућност да сами уз помоћ назначене ознаке (квалификатора) одређују стилску (а ми додајемо и нормативну) вредност дотичне речи и предност оне која се употребљава у дефиницији. Ако су у Његошевом језику реализована само фигуративна значења речи, она се дефинишу, без дефинисања реалних значења: *туп*, тупа, тупо фиг. *безизразан* (у вези са погледом); *узаврети*,

⁷ О основним лексикографским принципима, о типовима информација и њиховом распореду у речничком чланку и о лексикографском метајезику наше традиционалне лексикографије в. Ристић 2001 и 2001а, а неке од њих као принципе савремене лексикографије истиче и Стевановић: навођење етимологије уз речи страног порекла, стилских ознака уз поједине речи и поједина значења речи и акцентовање речи по Вуковој и Даничићевој акцентуацији (Стевановић 1954: у делу под насловом: *Уместо његовога*).

–им фиг. *размилејти се, разлејтејти се*. Уопште, у складу са принципом уважавања језичких чињеница, у Речнику се представља само оно што се реализује у Његошевом језику. Тако ако реч има више реалних значења, а само се једно или неколико њих реализује у Његошевом језику, онда се дефинишу само реализована значења: нпр. *закупити ... кујијти* (обично у већој количини), а не даје се основно значење ‚узети у закуп‘, јер се оно у Његошевом језику и не реализује. Међутим, аутентичност језика Његошевих дела није сачувана у правопису, јер правописна питања у Речнику нису уједначено решавана. Аутентични правопис задржан је нпр. из Писама и Биљежнице, а из осталих извора прилагођаван је савременом правопису. Тако су *Боџ, Свемођући и Свевиињи* из Писама и Биљежнице писани великим, а из других извора малим словом у духу савременог важећег правописа, а то двојство остало је и у писаћеу заменице *Ви* и *Вии*⁸ (в. Стевановић 1983: VII–XXIX).

4. 0. У вези са темом рада и са напред изнетим општим и специфичним принципима које је и сам Стевановић истакао у *Предговору* Речника, у даљем излагању разматраће се и следећа питања: 1) у којој мери је ове принципе Стевановић сматрао довољним за решавање конкретних проблема у изради речника, као и за решавање отворених питања, и то не само из лексикографије и лексикологије, него и из области које су тесно са њима повезане, из морфологије, творбе речи, семантике и синтаксе; 2) колико су ови општеважећи принципи, па и нови до којих је Стевановић у својим даљим истраживањима долазио, примењени у његовом лексикографском раду; а с тим у вези и питање: у којој мери је уопште могуће остварити пуну меру примене постулираних принципа и правила у пракси, чак и онда када се и једним и другим бави исти човек, као у случају М. Стевановића; 3) у којој мери је овако срећан спој у једном човеку, с једне стране лексикографског и граматичарског рада, а с друге практичног и теоријског рада, допринео остварењу идеала интегралног описа језика коме теже многи правци савремене лингвистике. Тај идеал се у неким њеним примењеним дисциплинама јавља као идеал описа лексичког и граматичког система једног језика на једном месту, у једном делу које не би било ни речник ни граматика у традиционалном смислу, него спој и речника и граматике (исп. т. 7. 2.).⁹

⁸ У разлоге за овакав поступак у решавању правописних питања у Речнику не можемо овом приликом улазити, али мислимо да је већу флексибилност требало показати и у представљању раслојености лексике Његошевог језика у складу са жанровском и функционално-стилском разноврсношћу његовог стваралачког опуса.

⁹ У терминологији теорије интегралног описа Ј. Аפרесјана то је приступ у коме би се у опису лексичког система једног језика давала граматичка правила употребе сваке појединачне лексеме – семеме – принцип лексикографског портретисања, и у коме би се у опису граматичког система представљале заједничке лингвистичке карактеристике групе лексема, тј. лексикографских типова (Аפרесјан I, II 1995).

4. 1. Назначени садржаји даљег елаборирања теме овог рада мотивисани су и неким ставовима М. Стевановића, изнетим у његовим радовима,¹⁰ који дају теоријску основу за одговоре на горе постављена питања. Наиме, имамо у виду оне његове ставове који се односе на повезаност појава из лексичког и граматичког система, као и ауторову самосвест да добро познавање једног од ова два система знатно утиче на начин тумачења појава оног другог. Тако он истиче да му је за доношење суда о многим појавама у језику помогло то што је имао увид у лексичку грађу наших најважнијих речника: Речника САНУ, Речника МС (и МХ) и Речника Његошева језика (Стевановић 1988: 8).

На теоријском плану овакви Стевановићеви ставови по многим својим елементима постулирају интегрални приступ у опису језичког система, што нашу традиционалну лингвистику, коју поред осталих представља и Стевановић, чини актуелном и повезује са поменутиим савременим лингвистичким правцима.

4. 2. Елементе интегралног приступа налазимо код Стевановића и у дефинисању области која се бави лексиком, као и у одређивању улоге речника и основних захтева при њиховој изради. Наиме, он ову област дефинише као грану лингвистике, морфолошко-семантичког карактера, која је прожета и осталим лингвистичким дисциплинама, а највише стилистиком (фигуративна значења речи, фразеологија и индивидуална оцена значења речи) и синтаксом. Иако је основна улога речника, по Стевановићу, одређивање значења речи, у његовим захтевима о dostatности дефиниције,¹¹ као најважнијег дела речничког чланка, проистичу многи други захтеви којима се инсистира на строжијој примени постојећих правила и на увођењу нових (Стевановић 1982: 289–290).

5. 0. Тако се на основу представљених лексикографских поступака и изнетих ставова М. Стевановића као један од важнијих општих принципа може истаћи принцип комбинованог синтаксичког и лексичко-семантичког приступа – „принцип представљања синтаксе у лексици” (у терминологији М. Стевановића).¹² Он је заснован на синтаксичком приступу јединицама лексичког система, а његов интегришући карактер најбоље показује овај Стевановићев став: синтаксичке особине речи теже су уочљиве, а оне се тичу функције речи, облика речи, њихових веза са другим речима, тачније са облицима других речи, као и односи дате речи са другим речима. Принцип представљања синтаксе у лексикографији, као важећи принцип наше лексикографске праксе, по Стевановићу, не остварује се у многим сегмен-

¹⁰ Списак радова које смо овом приликом узели у обзир наведен је у литератури.

¹¹ Описна дефиниција, по Стевановићу, мора бити концизна и прецизна, односно мора бити без ичега сувишног, али у њој не сме ништа недостајати (Стевановић 1982: 290).

¹² Он је назначен и насловом једног, за лексикографско-лексиколошки приступ, веома значајног рада М. Стевановића, који гласи *Синтакса у лексици* (1982).

тима, а нарочито у представљању граматичких, функцијских речи: прилога, предлога, везника, речца и узвика (Стевановић 1982: 289–296). О остваривању овог принципа у Стевановићевом теоријском и лексикографском раду показаћемо на примеру представљања глаголског рода.

5. 1. Питање глаголског рода, које ни до данас није решено у потпуности, Стевановић покушава да реши у духу интегралног приступа, уз помоћ додатних лексичко-семантичких параметара. Он заступа становиште да је гл. род првенствено синтаксичка категорија, јер се синтаксичким параметрима утврђују *односи* између предиката и других чланова реченице. Међутим, он прихвата и већ утврђено мишљење да се до потпунијих решења и у овом питању дошло тек када су се комбиновала три приступа: морфолошки, синтаксички и лексичко-семантички (Стевановић 1988: 14, 15). Додатне лексичко-семантичке параметре уводи за одређивање медијалних глагола без формалне ознаке тог рода, без повратне речце *се*. Свако изменштање овог проблема из било која три наведена језичка нивоа, по Стевановићу, не нуди потпуно решење (И.: 25).

5. 2. 1. У вези са питањем маркирања, ознаке глаголског рода у речницима, Стевановић остаје на становишту традиционалне лексикографије да такве ознаке не трба давати, јер су оне недовољне да обухвате све случајеве и све релевантне информације комплексног феномена глаголског рода. Проблем представљања глаголског рода у речницима Стевановић види и у томе што има и таквих глагола који, зависно од контекста, могу да реализују сва три рода, и наводи пр. гл. *саџибати се*: (1) *Сувише је снисходљив, и њред сџаријим се саџиба до земље* – глагол је активан; (2) *Вејтар је дувао великом силином и ѓране су се саџибале до земље* – гл. је пасиван; (3) *Наџло сџари, све више се саџиба* – гл. је медијалан.

5. 2. 2. Стевановић у овом раду не поставља само проблем него даје и одређено решење. Зато што је глаголски род, по Стевановићу, првенствено синтаксичка категорија, при његовом одређивању мора се узимати у обзир цела реченица. Међутим, он је и семантичка категорија, па се, по Стевановићу, без икакве посебне ознаке може сасвим јасно показати дефинисањем: давањем јасних кратких описа и синонима. То показује на примеру дефинисања гл. *саџибати се* у наведена три његова различита рода:

сагибати се, *сагибам се*¹³ несвр. 1. *савијајџи се њред ким у знак њонизнозно-сџи, дубоко се клањајџи*; 2. *џовијајџи се њред налејџом вејтра или друџе неке*

¹³ У овом и другим наведеним примерима, узетим из назначених дела М. Стевановића, нећемо бележити акценте на местима где су они иначе обележени, јер акценти нису релевантни за тему овог рада.

сићолне силе и 3. *савијајти се од сићаросићи, ѓрбавићи* (подвучене делове и делове у курзиву истакла С. Р.).

Стевановић показује да се глаголски род, схваћен као морфолошка, семантичка и синтаксичка категорија, не може у речнику представити једноставном и јединственом ознаком – квалификатором, што је оправдано прихваћено и у нашој лексикографији, али се информације о гл. роду, како показују и његови примери, дају на више места у речничком чланку: морфолошке у делу леме (у наведеном пр. присуство повратне заменице, речце *се*), а синтаксичке и семантичке у дефиницији (често у издвојеним деловима, глосма у виду напомена о ограничењима граматичке и лексичке спојивости) и у примерима.

5. 2. 3. Представљање глаголског рода и других релевантних карактеристика глагола у наведеном Стевановићевом теоријском разматрању и на примеру глагола *сагибати се*, са извесним корекцијама и допунама, могло би се узети као образац у дескриптивној лексикографској обради глагола, јер по броју наведених информација задовољава и критеријуме савремене лексикографије. То ћемо и показати у кратком коментару. Прво активно значење гл. *сагибати се* активни однос субјекта према радњи и према другом обавезном аргументу овог двовалентног глагола, у дефиницији је истакнут не само допуном у инструменталу *ћред ким*, него и прилошком одредбом у *знак ћонизносићи* којом се исказују вољност у вршењу радње и која проистиче из особине субјекта, из његове „снисходљивости”, а која се обично исказује у контексту (у нашем случају у првој реченици делом *сувише је снисходљив* и (*сагиба се*) *до земље*). Избором речи и облика у дефиницији дају се информације о ограничењима граматичке и лексичке спојивости. У разматраном примеру граматичка спојивост је ограничена на рекцијску допуну у инструменталу, што је у дефиницији назначено обликом *ћред ким*, а у примеру *ћред сићаријим*. Ограничења лексичке (семантичке) спојивости за аргументе – субјекат и допуну на значење ‚човек’, у дефиницији су исказана, за допуну избором заменице за бића *ким* (у примеру придевом *сићаријим*), а за субјекат избором речи са значењем ‚понижности’, којим се исказују људске особине. Друго, пасивно значење гл. *сагибати се*, које се на синтаксичком плану реализује са истим реченичним деловима: субјектом у номинативу и допуном у инструменталу, на семантичком плану показује другачији однос аргумената: пасиван однос субјекта *ћране* у номинативу и галавног актера радње у инструменталу *ћред чим* (у Стевановићевој дефиницији *ћред налећом већра или неке друће сићолне силе*), који се према контексту одређује као нека спољна сила (у примеру *већар*). Тако се у овом другом случају информација о гл. роду, односно о односу његових аргумената, даје указивањем на ограничење лексичке спојивости аргумената на сферу ‚неживо’, што се одређује на основу контекста употребе одређеног глагола и што се у дефиницији остварује адекватним избором

речи, како нам показује и Стевановићев пример другог значења и реченице (2). Треће, медијално значење гл. *саџибайи се* на синтаксичком плану реализује само аргумент субјекта као носиоца стања, чија су значења ограничена на сферу ‚човек‘, док се на семантичком плану, бар како показује пример и дефиниција, које нам даје Стевановић, реализује и други аргумент – узрочника стања, у виду допуне у генитиву, у дефиницији исказане обликом *од сџаросџи*, а у примеру реализоване у реченици *Наџло сџари*.

5. 3. Информација о гл. роду, како истиче Стевановић, често се допуњава и информацијом о обавезном објекту (за прелазне глаголе) или информацијом о субјекту (за непрелазне), уколико треба показати разлику у значењу у погледу рода код једног истог глагола (Стевановић 1982: 291–292).

6. 0. Принцип комбинованог приступа – граматичког и лексичко-семантичког у опису лексичких јединица утемељен у нашу традиционалну лингвистику заслугом многих наших лексикографа, лингвиста и филолога, међу којима велики део заслуге припада и Стевановићу, представља солидну основу за установљење и дораду лексикографских правила у правцу интегралног приступа. Међутим, овај принцип се реализује у идеалном виду само у виду прописивања правила при конципирању израде речника или у теоријским разматрањима лексичких проблема, као што је и овај, Стевановићев, али у лексикографској пракси, па и у тој пракси код Стевановића, овај принцип се остварује само делимично и недоследно.

6. 1. 0. То ћемо показати и на одабраним примерима обраде глагола и глаголског рода у Речнику Његошева језика.

6. 1. 1. *бавити се*, –им се несвр. 1. *налазији се*, *боравији (џде)*, *задржавији се (џде)*. ~ међу њима, ~ тамо, ~ неколико дана овди у Тријесту¹⁴.

2. *занимаји се (чим)*. ~ се о њему

Глагол је прелазан и непрелазан, па је ту разлику у роду требало назначити у дефиницији, како то иначе истиче Стевановић у поменутом раду (исп. т. 5.2.2). У Речнику информација о роду недостаје уз непрелазно значење, а могла се дати у виду напомене о ограничењу лексичке спојивости субјекта на значење из сфере ‚човек‘. Међутим, у дефиницији је исправно дата информација о обавезности одредбе у форми локатива употребом прилога *џде*, како је потврђују и примери. За прелазно значење у Речнику је дата непотпуна информација о објекту, и то по два основа: 1) навођењем само инструментала за ‚неживо‘ *чим*, а не и за ‚живо‘ *ким*, што је чињеница не само стандардног него и Његошевог језика; 2) Код Његоша се у примеру јавља нестандардни облик ове рекцијске допуне, у локативу *о њему*, што је требало назначити на одговарајућем месту у дефиницији.

¹⁴ Његошеве примере из Речника даваћемо у виду минималног контекстуалног окружења, иако су они у Речнику дати у интегралном виду.

6. 1. 2. бити, бијем несвр.

1. а. ударати наносећи бол: ~ некога ударцем женскијем. б. снажно ударати, лугати. ~ у врата.

2. џађати из оружја, иући: ~ село топовима, ~ јеленове из кошуте и пушака, ~ град топом буковијем.

3. уз именицу бој и сл. водићи борбу, водићи бој; рајовати: ~ бој са шаком каурах (с младим Црногорцима, са седам краљевах), бој се бије, селена се тресе; бој се бије негђе, ~ бој за одбрану и слободу.

4. убијати: ~ Турке; не ваља се бити кукавица; ~ један другог; воља царска је да се сваки дан Црногорци бију.

5. снажно у великој количини избијати, шикљати: из [гора] бију четири фонтане, из [брда] бију стравични волкани.

6. одавати снажан звук, лугати ударати: пуцају топови, бију накараде.

6. 1. 2. 1. У представљању глагола бити 'тући, ударати' и његовог рода у Речнику има више пропуста и то не само у односу на захтеве и правила постављене у разматраном Стевановићевом раду, него и на постојећа правила у лексикографији, која, поред осталог, прописују комбиновање синтаксичких и семантичких принципа у мери коју одређује језичка реалност. И овај глагол реализује прелазно и непрелазно значење, али је језичка реалност употребе овог глагола у погледу гл. рода знатно комплекснија него што је то показано у Речнику. Изостале су важне информације зато што су значења дефинисана углавном синонимима, без посебних напомене о облицима и значењима глаголских аргумената – субјекта и допуна, што представља велики пропуст у обради глагола. Лексикограф је дужан да ове чињенице утврди на основу контекста употребе глагола, и да информације о њима да на одговарајућем месту и на одговарајући начин како се то правилима о изради одређеног речника прописује. Недостатак синонимских дефиниција без додатних информација о граматичкој и лексичкој спојивости, не може се надоместити ни наведеним примерима. Примери се у речнику употребљавају само за допуњавање информација о одређеном значењу глагола и о његовом роду. Међутим, они ће бити информативни само под условом да својом граматичком и лексичком спојивошћу, као и инвентаром облика и лексичких јединица потврде све оптималне услове под којим се реализује одређено значење.

6. 1. 2. 2. Да истакнути захтеви нису примењени у обради глагола бити у Речнику, не трба посебно доказивати, али ћемо покушати да укажемо на најзначајније пропусте. Прва четири значења овог глагола су транзитивна, а транзитивност је представљена само синонимним транзитивним глаголима у дефиницијама. Показали смо да Стевановић истиче важност дефиниције у представљању гл. рода, али то мора да буде описна дефиниција са адекватним избором речи, којим се указује на карактеристике гл. рода. Тек после описне дефиниције могу се употребити синоними, за које се подразумевају исте дефинисане карактеристике рода као код гл.

који се дефинише. Ове карактеристике у дефиницијама гл. *биџи* у Речнику нису одређене, а примери којим се илуструју поједина значења, управо указују на разлике у погледу тих карактеристика. Показаћемо у краћем осврту које су релевантне информације у дефинисању овог гл. изостављене. Уз значење 1. а. и б. нису назначене допуне, тако да није истакнута разлика у облицима допуна ни у семантичкој спојивости, која је евидентна на основу примера. Уз значење 1. а. требало је навести реакцијску допуну у акузативу за ‚живо’ *некоџа* (бити некога), а уз значење 1. б. реакцијску допуну у акузативу с предлогом за ‚неживо’ у *нешџо* (бити у нешто), из чега би се видела и двовалентност глагола. У другом значењу требало је дати информацију о две допуне *некоџа нечим* (бити некога нечим), при чему примери указују и на чињеницу да је прва допуна ограничена на значење ‚колективности/скупности’. Из наведених информација би се видела и тровалентност глагола *биџи*. У трећем значењу назначено је ограничење лексичке спојивости овог гл. са именицом *бој* и сл. (бити бој), али због неистичања реакцијских допуна, изостале су друге релевантне информације, међу којима и информација о активном и медијалном значењу гл. *биџи*. За реализацију активног значења ‚ратовати’ требало је осим допуне *бој*, назначити и допуну инструментала *с неким* (бити бој с неким), или акузатива с предлогом за *нешџо* (бити бој за нешто), из чега би се видела тровалентност гл. На медијално значење глагола, за које се могла употребити дефиниција *водиџи се*, недвосмислено су указивали примери са безличним конструкцијама. Уз дефиницију требало је дати информацију о субјекту са значењем из сфере ‚догађаја, збивања’ (*о боју* и сл.), из чега би се видела и једновалентност глагола. У четвртм значењу ‚убијати’, осим изостављене реакцијске допуне за *бића некоџа* (убијати некога), из чега би се видела и двовалентност гл., требало је издвојити и употребу инфинитивног облика у реченици с негацијом с генералним значењем, као допуну модалног глагола, коју потврђује пр. *Не ваља се биџи* ‚убити’ *кукавица*. Интранзитивно значење истог глагола у тачки 5. и 6. није ничим маркирано, осим одсуством информације о допунама. Да су те информације дате уз прелазна значења глагола, онда би ово одсуство уз непрелазна значења било информативно у смислу једновалентности глагола. Међутим, уз оба значења требало је дати информацију о субјекту са значењем из сфере ‚неживо’, а из дефиниције и примера се види да у петом значењу гл. реализује медијално, а у шестом пасивно значење.

7. 0. Проблем глаголског рода, представљен на основу Стевановићевог теоријског и лексикографског рада, само је један у низу лексикографско-лексиколошких проблема којима се бави и морфологија и синтакса, односно граматика, а којима се бавио и Стевановић, као најрепрезентативнији представник поменутих лингвистичких дисциплина. Домети Стевановићевог бављења лексикографско-лексиколошким проблемима евидентнији су и са становишта савременог тренутка актуелнији, у његовом теоријском

раду. То је и разумљиво ако се има у виду да се теоријска истраживања и правила заснивају на уопштавањима и типичним појавама у језику које се могу моделирати према актуелним теоријама било ког тренутка, одржавајући тако континуитет развоја науке о језику једне средине. Дела примењене лингвистике, какви су граматике и речници, са целовитим, непробраним корпусом једног језика или једног његовог сегмента, носе печат времена и прилика у којима настају, чувајући тако домете науке свога времена са свим њеним предностима и недостацима.

7. 1. Зато ћемо ово разматрање Стевановићевих општих принципа у приступу лексичким проблемима завршити оним најважнијим – синтаксичко-лексичким принципом, најбоље представљеним у његовим теоријским опсервацијама у вези са феномена глаголског рода. Имајући у виду оно што је у нашем раду већ речено, оцену о актуелности ових опсервација препуштамо и онима који се буду бавили овом темом и сличним темама.

7. 2. Схватајући комплексност овог проблема с којом се суочава и лексикографија и синтакса – граматика, Ставановић истиче да ознаке глаголског рода није потребно давати у речницима зато што би оне само излишно оптерећивале текст речника. Глаголски род, који није исључиво синтаксичка категорија него и семантичка, мора се одређивати сваком дефиницијом глагола понаособ. Граматичка категорија прелазности глаголске радње могла би се у неким случајевима представљати посебним ознакама (квалификаторима), а то су случајеви кад се један исти облик глагола јавља и као прелазан и као непрелазан (Стевановић 1984: 179). Међутим проблем употребе ознака типа: прел.(азан), непрел.(азан), јавља се зато што се овом ознаком не дају потпуне информације важне за случајеве сложене глаголске реакције и реакције уопште: питање даље и ближе прелазности и питање падежних облика којим се попуњавају реакцијске функције. Ово су по Стевановићу проблеми чисто синтаксичког карактера, али нису решиви ни у синтаксичкој, тј. граматичкој сфери. „јер нема никакве могућности да се глаголи у вези са обликом који као допуну изискују на било који начин разврстају, нити су ту икаква уопштавања могућа, већ се тај облик за сваки глагол појединачно мора одређивати, као што се за сваки предлог у граматици, односно синтакси, одређује с којим се именским обликом слаже” (И.: 180). То је, како истиче Стевановић, и за предлоге тежак проблем, али решив, јер су предлози ограничен скуп јединица у односу на неограничен број глаголских јединица. Проблем реакције је проблем који се по Стевановићу мора решавати у речнику, али речник са означавањем глаголске реакције још нико није израдио нити ће се у догледно време израдити. Сложени проблем глаголске реакције је немогуће представити ни у синтакси, где он спада, али би један приручник систематичне обраде глаголске реакције био веома користан науци о језику ради усавршавања језичке културе и унапређења културе уопште. Такав приручник би било могуће урадити и „То не би била ни синтакса ни речник, него управо и синтакса и речник. Мање

синтакса, а више речник, који би садржавао азбучним редом поређане све глаголе и друге речи и изразе уз које би се одговарајућом ознаком одредило који облик, односно које све облике, допуне дотични глагол, друга реч или израз захтева”¹⁵ (И.: 180) (исп. т. 4.0 и нап.9). Као корпус за израду овог речника Стевановић предлаже језик писаца свих жанрова и језик свих функционалних стилова, а за његову основу би се узели већ урађени описни речници, наравно што опсежнији, да не би ниједна у језику могућа рекцијска веза промакла и остала необрађена (И.: 180).

ЛИТЕРАТУРА

Апресјан I 1995

Апресјан, Ю. Д, *Лексическая семантика, синонимические средства языка*, Школа „Языки русской культуры”, Издательская фирма „Восточная литература” РАН, Москва, 1995.

Апресјан II 1995

Апресјан, Ю. Д, *Интегральное описание языка и системная лексикография*, Школа „Языки русской культуры”, Москва, 1995.

Петровић – Дудић 1989

Петровић Владислава и Дудић Коста, *Речник глагола са грамађичким и лексичким дојунама*, Завод за уџбенике и наставна срдства, Београд и Завод за издавање уџбеника, Нови Сад.

Пецо – Станојчић 1973

Пецо Асим – Станојчић Живојин, Уз јубилеј професора Михаила Стевановића, *Јужнословенски филолоџ XXX, св. 1–2*, Београд, 1–7.

Речник МС (и МХ) *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад.

Речник САНУ *Речник српскохрватског књижевниг и народног језика*, Институт за српски језик, САНУ, Београд.

¹⁵ Овакав приручник, истина мањег обима, намењен онима који уче српскохрватски као језик друштвене средине, под насловом *Речник глагола са дојунама*, појавио се код нас нешто касније, 1989. год. Овај „тзв. рекцијски речник”, како у *Предговору* истичу његови аутори Петровић – Дудић, „један је од неопходних језичких приручника који могу у знатној мери допринети савладавању правила удруживања глагола с падежним облицима именских речи, што је посебно значајно за боље, систематичније овладавање грамађичком структуром једног језика” (Петровић – Дудић 1989: 5). Занимљиво је да се аутори у *Предговору* не позивају на цитиране и навођене делове из Стевановићевог рада, као да га нису имали у виду, мада су у погледу карактера, циљева и нормативних аспеката овог приручника у знатној мери слични ономе што налазимо код Стевановића. Иако је овај речник урађен на ограниченом корпусу, мислимо да својом концепцијом, принципима, и, наравно, представљеним речничким материјалом, представља солидну основу за израду обимнијег приручника – речника глаголских допуна.

Ристић 2001

Ристић Стана, Лексикографски метајезик и српска дескриптивна лексикографија, *Научни састајанак слависта у Вукове дане 31/2*, Београд (рад у штампи).

Ристић 2001а

Ристић Стана, Информације о граматичкој и лексичкој спојивости у дескриптивном речнику, *Наш језик XXXIV/1–2*, Београд (рад у штампи).

Станојчић 1991

Станојчић Живојин, In memoriam, Михаило Стевановић (3. IV 1903 – 14. I 1991), *Јужнословенски филолоџ XLVII*, Београд, 1–4.

Стевановић – Бошковић 1954

Стевановић Михаило и Бошковић Радосав, *Рјечник уз њјесничка дјела П. П. Њеђоша*, Просвета, Београд.

Стевановић 1982

Стевановић Михаило, Синтакса у лексици, *Лексикографија и лексикологија*, зборник реферата, Београд – Нови Сад, 289–296.

Стевановић 1983

Стевановић Михаило, *Речник језика Пејтра II Пејтровића Њеђоша*, књига прва, Београд.

Стевановић 1984

Стевановић Михаило, Од потреба до могућности нормирања речника савременог српског књижевног језика, *Лексикографија и лексикологија*, зборник радова, Матица српска – Институт за српскохрватски језик, Нови Сад – Београд, 175–180.

Стевановић 1988

Стевановић Михаило, *Студије и расправе о језику*, Универзитетска ријеч, Никшић.

Стевановић 1987

Стевановић Михаило, *Вук у своме и нашем времену*, Матица српска, Нови Сад.

Ђупић 2000

Ђупић Драго, *Животи у знаку науке – Михаило Стевановић (1903–1991)*, Унирекс, Београд.

Stana RISTIĆ,

Institute for the Serbian Language of Serbian Academy of Sciences and Arts Belgrade

BASIC PRINCIPLES OF MIHAILO STEVANOVIĆ IN PRESENTING THE UNITS OF LEXICAL SYSTEM

Summary

On basis of theoretical and practical lexicographical-lexicological activity of M. Stevanović, general principles in his approach to lexical system units have been presented in this paper. We have been determining general principles on basis of the *Foreword* and a corpus from the *Vocabulary of Njegoš' Language*, and their essential skeleton based on an integral approach, on combination of syntactic and lexical-semantic parameters, designated in the paper as a syntactic-lexical principle, we have demonstrated on Stevanovic's philosophy on the nature of lexical system units and phenomenon of verbal gender, as a morphological, syntactic and lexicographical problem.